

Крсте БИТОСКИ

СЕДУМДЕСЕТ И ПЕТ ГОДИНИ ОД ИЛИНДЕН И СМРТТА НА ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ

Веднаш по Берлинскиот конгрес 1878 година, кога, со некои исклучоци, сите национални територии на соседните држави беа приклучени во нивните граници, владеечките кругови на овие земји, своите погледи ги управиле кон значајната, со преобладајќо македонско население, турска провинција на Балканот — Македонија. Стремежите и плановите за заграбување на оваа територија, т.е. за излегување на Егејско Море на едни, односно за завладување на плодородните македонски рамници — на други, беа камуфлирани со паролите за „ослободување на своите сонародници“ што требало да значи дека тие стремежи биле диктирани од чисто хумани, културни и национални побуди. Бидејќи огромниот дел од христијанското македонско население, прогласено за свое, не беше нивно, тие ги интензивираа своите црковно-училишни пропаганди во Македонија и со безобзирни средства се трудеа да го придобијат тоа население за своите националистички идеали.

Паралелно со разбивачката дејност на соседните монархии, во Македонија узреваа и условите за канализирање на ослободителните стремежи на поробените македонски маси, за нивното организирање, обединување и подготвување за крупни револуционерни акции. Економско-општествените претпоставки за револуционерни промени во Македонија беа на самото место. Веќе созреаната економско-политичка криза во Европска Турција — чии манифестации беа најочевидни во Македонија — беше придружена со сè поголемата диференцијација и заострување на општествените спротивности, кои поради различната припадност на угнетените и угнетувачот добиваа во исто време национална и верска обоеност. Поради тоа што носителите на политичкото ропство и оние на социјално-економското угнетување — беа исти, во сознанието на македонските експлоатирани маси социјалната неправда, економската експлоатација и корупцијата на државниот апарат се врзуваше со политичкото и националното ропство. Тие сметаа дека пропаѓањето на занает-

чиите и ситните трговци, чифлигарството и ограбувањето на селаните, со еден збор сите неволји од било каков карактер, се должат на фактот дека земјата се наоѓаше под османското владеење. Османското владеење беше фокусот во кој се собираа сите беди и страданија на широките народни маси. Затоа идејата за национално и политичко ослободување од османското владеење се наложи како императив и како најсигурна претпоставка за социјалното и економското ослободување на македонскиот народ.

Појавата на Македонската револуционерна организација во 1893 година со задача да ја организира и раководи борбата на угнетените претставува гранична етапа во развитокот на ослободителното движење на Македонија.

Основното програмско барање на Организацијата, кое произлегува од Уставот било: преку масовно вооружено востание ослободување од османското ропство и извојување политичка автономија на Македонија. Во името на тие цели Револуционерната организација до предвечерието на востанието успеа да постигне колосални успеси во подигнувањето на општиот револуционерен дух, во подготвувањето и мобилизирањето на огромниот дел од македонскиот народ за конечна пресметка со вековниот угнетувач. „Ретко се наоѓа пример во историјата на другите народни револуции и речиси нема таков пример, да се сплоти цел еден народ, цела една земја под едно знаме и за една револуционерна цел во текот на неполни десет години. Тоа стана во Македонија. Тој пример ни го даде македонското население кое го овеенча со оној голем историски настан кој го нарекуваме Илинденско востание“, вели познатиот македонски револуционер и марксист Димо Хаџи Димов.

Големината на тоа дело не може правилно да се оцени ако не се знае при какви тешки и специфични услови дејствуваше револуционерната организација во процесот на придобивањето и организирањето на масите за вооружено востание. Таа пред себе немаше само еден главен непријател — турската власт — како што беше случај кај другите соседни народи во времето на нивните борби за слобода. Огорчени непријатели на Македонската организација беа соседните монархии кои беа опасни не само поради директното конфронтирање со македонското револуционерно движење туку поради дејствувањето преку своите бројни агентури (патријаршија, егзархија и друго) на самото македонско револуционерно боиште. Поради негативното влијание на споменатите непријателски сили револуционерната организација мораше да вложи огромна енергија, умешност и такт за обединување на расцепканите маси како основен услов за успешна револуционерна борба.

Меѓу бројните непријатели сепак врховизмот се покажа како најопасен противник на Револуционерната организација и

на нејзината политика. Тој, врховизмот, беше бојната сила на великобугарската завојувачка анексионистичка политика спрема Македонија, инструмент за реализирање на стремежите на бугарскиот двор за изместување на Организацијата од раководната положба во македонското ослободително движење и за убивање верата на македонскиот народ во можноста и способноста да ги изврши задачите на своето национално ослободување.

Врховниот комитет и бугарските владеачки кругови доста рано можеа да сфатат дека Организацијата што се создаваше во Македонија гонеше цели кои, нормално, немаа никаква врска со владините планови за ширење во Македонија. Оние кои живеја во заблуда дека мнозинството од македонското население, кое, по силата на некои историски околности, ја признаваше бугарската егзархија како словенска религиозна институција, истовремено е врзано и со бугарските национални идеали и ќе биде готово да им служи на тие идеали, мораа горко да се разочараат.

Идејно беден, без аргументи, Врховниот комитет почна дива хајка против Организацијата за да ја дискредитира, прогласувајќи ја за „разбојничка мафија“, за „трета“ „сепаратистичка“, а нејзините раководители за „коцкари“, „багабонти“ и слично. Гоце Делчев кој врховистите го сметаа за главна пречка во стремежите за потчинување на Организацијата, а кој служеше како пример на чесност и скромност, го прогласија за проневерувач на народни пари што ги внел на „чување“ во грчките банки. Притиснати од непобитните аргументи и документи за злосторствата на врховистичките чети во Македонија, а кои беа објавувани во гласилата што ја поддржуваа Революционерната организација, Врховниот комитет загуби смисла за мерка, и во нападите против македонските револуционери и Организацијата се служеше со факти и настани кои самиот ги измислуваше и кои немаа никаква врска со реалноста.

Борбата на Македонската револуционерна организација против врховизмот како идеологија и практика претставува една од најславните страници во историјата на македонскиот народ. Таа не само што го докажуваше туку и го зацврстуваше чувството на македонскиот индивидуалитет и македонскиот патриотизам што претставуваше еден од основните фактори во процесот на специфичниот пат на историскиот развој на македонската нација. Таа беше борба — отпор против еден од најголемите непријатели на македонската слобода и независност. Тоа беше отпор кој по својата содржина, по својата суштина, имаше национален карактер, зашто претставуваше одбрана на македонската самобитност и самостоен развој.

Таа борба, меѓутоа, од повеќе причини не можеше наполно да ја неутрализира штетната улога на врховистите во Македонското движење.

Доаѓањето на Гарванов за претседател на ЦК на Организацијата претставуваше огромна победа на силите непријателски расположени кон целите на македонската револуција. Уште се чувствуваше чадот во Источна Македонија од Горноџумајското „востание“, дигнато од врховистите 1902 година, кога Гарванов и неговите пријатели донесоа решение идната пролет Организацијата да дигне востание во Македонија, без разлика што немаше ниту минимални изгледи тоа да успее.

Мнението на видните македонски раководители, кои се наоѓаа надвор од Македонија за прашањето: да има пролетта востание или не, беше негативно. И покрај тоа, конгресот свикан од Гарванов во јануари 1903 година во Солун донесе решение во блиска иднина да се дигне востание. Фактот дека тој конгрес беше нерегуларен, што на него присуствуваа лица кои повеќето не беа компетентни да решаваат за едно такво кардинално прашање, не помогна да се обессили решението. Обидите на Гоце Делчев и други револуционери да го анулираат тоа решение, не ги дадоа потребните резултати. Убиството на Гоце на 4 мај 1903 година одеше во прилог на силите заинтересирани за скорешно дигање на востание.

Во Битолскиот револуционерен округ, кој во споредба со другите, беше далеку поорганизиран и повооружен и според тоа поподготвен за востание, идејата за блиско востание најде релативно погодна почва за ширење, а солунските атентати и жестокиот терор на властите, покрај другото, создадоа една крајно несносна состојба кај веќе доволно револуционизираниите, пред сè, селански маси, и го зголемуваа нивното нетрпение и нивната решеност за масовна револуционерна акција. Присуството во овој крај на веќе познатиот и во Европа врховист, аранжерот на Мелничката провокација од 1895 година, Борис Сарафов и неговите ветувања за божезната бугарска и руска помош на едно скоро дигнато востание, не останаа без влијание кај некои повисоки раководители на Округот и на самиот Смилевски конгрес.

Смилевскиот конгрес значеше крај на дилемата — има-нема востание. И покрај опозицијата на повеќе видни револуционери-делегати Солунското решение за востание беше потврдено. Во една таква ситуација и оние револуционерни сили што беа за подобро подготвено востание, наоѓајќи се пред свршен чин, ѝ се покорија на одлуката и отидоа меѓу својот народ да се стават на чело во тие судбоносни мигови за Македонија.

Денот на востанието остана апсолутно тајна за турските власти. Непријателот беше изненаден, а тоа беше од големо значење за почетните успеси на востаниците. Тие станаа господари, речиси, на сите планински села во Округот, а во Крушево, во Клисуреа и во Невевска формираа и своја власт. Таквите успеси се должат, покрај другото, на високиот револуционерен дух и

бојниот ентузијазам и полетност на масите. Од востаничките успеси беа изненадени не само турските власти туку и сите непријатели на револуционерните промени во Македонија. Скриените побуди на иницијаторите на Солунското решение за востание, на пример, не бараа од Илинден 1903 да биде значително подруго од познатите врховистички вооружени провокации во 1895 и 1902 година. Меѓутоа, постоеја длабоки причини Илинден да не биде она што интимно очекуваа да биде оние, кои всушност никогаш не се бореле за слободата на Македонија. Вооружените акции од 1895 и 1902 година не беа дело на македонскиот народ, тие беа увезени од Кнежевството Бугарија и гонеа цели кои немаа никаква врска со интересите на Македонија. Улогата што врховистите ја играа како организатори и носители на провокациите од 1895 и 1902 година, истата не можеа ни оддалеку да ја играат во 1903 година. Нивната антимакедонска политика со Солунското решение за предвременно востание беше крунисана со успех. Меѓутоа, понатаму ситуацијата остануваше во рацете на Револуционерната организација и од неа, од објективните услови за натамошно револуционерно дејствување во земјата, во најголема мера зависеше дали востанието ќе биде непосредно или подалечно. За востание во Солун се изјаснија луѓе легални членови на Организацијата, повикани од самиот Гарванов, повеќето неквалификувани да решаваат по такво судбоносно прашање. На Смилевскиот конгрес присуствуваа највидните раководни сили на Округот, оние што со години го подготвуваа населението за едно општо востание и на крајот истите решија да има востание. Демагошките ветувања на Сарафов за бугарска и друга помош веројатно извршија извесно влијание, меѓутоа, тоа не можеше да биде решавачко за донесената одлука.

Илинденското востание беше македонско народно востание. „Илинденското востание е редок пример во историјата на револуциите — кога движечките сили, масите, се јавуваат пореволуционизирани и побоевспособни од својата бојна авангарда. На нивната страна надвладуваше и самоиницијативата и издржливоста и револуционерниот морал. Во тоа надвладување е длабоката смисла на илинденскиот чин како сопствено дело на македонскиот народ“ — со право констатира академикот Димитар Митрев.

Револуционерниот инстинкт и стремежот кон сопствената слобода го тераа македонскиот човек да оди по сопствен пат и да нема „разбирање“ ниту за желбите на иницијаторите на востанието, ниту за оние на повисокото раководство. Затоа уште во почетокот на востанието се дојде до расчекор меѓу тактиката на повисокото раководство и стремежот на востанатиот народ. Имено, барањата на ЦК на Организацијата до големите сили, кои всушност беа барања на д-р Татарчев и Матов, по своите

сфаќања блиски со ЦК на Гарванов, беа премногу скромни — да се именува главен управник за Македонија, христијанин независен од Портата и да се воведат меѓународна контрола во Македонија. Со други зборови и ЦК и Главниот штаб сметаа дека востанието треба да претставува вооружена акција со цел да ги принуди европските држави да интервенираат и да ја принудат Турција да даде извесна автономија на Македонија. Меѓутоа, востанатиот народ не мислеше така.

Директивата на Главниот штаб беше востанието да има партизански карактер. Затоа беше изработен план на дејствување кој значеше крајна расцепканост на акциите. Меѓутоа, реонските раководства, кои фактички и раководеа со востанието не ја почитуваа таа директива. Тие формираа големи воени единици и со такви единици, имено, беа постигнати и најзначајните успеси на востанието. Со такви единици беше ослободено Крушево, со такви единици дејствуваше костурското раководство, околија која по својот револуционерен потфат, динамичност и резултати, покрај Крушево, го држи првото место во Илинденската револуција. Кичево и Ресен исто така беа нападнати со големи востанички сили и немаше никакви пречки да бидат ослободени освен штетното влијание на директивата која не предвидуваше покрупни бојни потфати и ослободување на градови. „Востанието овде е речиси општо, пишува австрискиот конзул во Битола Крал. Го опфати, речиси, целиот словенски дел на Вилаетот. Тоа е излив на незадоволство на цел еден народ. Не се дигна од желбата за авантура на неколку невработени лица, туку е повик за помош на едно длабоко угнетено население кое се бори за слобода и средени прилики“.

Наспроти исчекуваниот и пасивизаторски однос на Главниот штаб, востанатиот народ во Битолскиот округ тргна масовно во бој за ослободување на својата земја. Тој со години беше идејно подготвуван за тој час. И кога тој час дојде народот на дело покажа за какви барања и интереси се дигна, создавајќи ја Крушевската Република со што им даде конкретен израз на принципите на македонската самостојност и на идеите на оние племенити македонски синови чиј револуционерен демократизам и саможртва оставија неизбришливи траги врз современите и идните генерации. Делчевата идеја дека борбата не се води против турскиот народ туку против турскиот систем на насилството, во Крушево, во Крушевскиот манифест го најде својот полн израз и како реализација и како манифестација. Крушевската република беше највисокиот дострел на Илинденската револуција, тоа беше оној идеал во името на кој македонските востаници ја пролеваа својата крв. Како идеен феномен, благодарейќи на дејноста пред сè на македонските социјалисти, и одделно на Никола Карев, Крушевската република излегува од рамките на своето време. Таа, како реализација,

била краткотрајна, но како врвен амблем на една долгогодишна револуционерна акција, со својата идејна и морална сила ќе врши силно влијание врз идната ослободителна борба на македонскиот народ.

Основни причини за поразот на востанието секако имаше повеќе. Тоа не беше доволно подготвено и според тоа масовно не ја опфати цела Македонија или барем поголемиот дел од неа. Дури и во Битолскиот округ, кој беше релативно подобро подготвен, оружје имаше малу, но и тоа со кое се располагаше повеќето беше крајно примитивно. Не требаше да мине долго време од почетокот на востанието за Портата да сфати дека главната востаничка сила се наоѓа во Битолскиот округ и таму ги упатила своите главни сили, што сигурно тоа не би можела да го направи ако интензитетот на востанието во цела Македонија беше сличен на оној во Битолскиот округ. Од друга страна, македонскиот народ беше ставен во ситуација да се бори сам против Османската империја. Познато е дека српскиот, грчкиот и бугарскиот народ, борејќи се против османското господство, се ослободија благодарение и на фактот дека уживаа воена и дипломатска помош на некои од големите сили, пред сè, од царска Русија. Кога Македонците се дигнаа на востание, царска Русија и другите големи сили застапаа наполно на страната на Турција и ѝ советуваа со сите средства да воспостави „ред“ во Македонија. Морално окуражен од владите на големите европски земји султанот можеше да мобилизира огромна армија со која ја поплави Македонија и го задуши востанието во крв.

И ставот на соседните балкански држави кон Илинденското востание беше непријателски. Заинтересирани исклучиво за завладувањето и поделбата на Македонија, владеечките кругови на Грција, Бугарија и Србија, борбата на Македонската револуционерна организација за создавање на автономна македонска држава ја сметаа како акт насочен против нивните вештачки создадени интереси во Македонија. Затоа тие не беа заинтересирани за победата на Илинденското востание и затоа не сакаа да го помогнат. Напротив, Грција застапа отворено на страна на султанот. Само што почна востанието, беше создаден турско-грчки фронт со цел да се дискредитира борбата на востаниот народ во Македонија пред Европа и да ѝ се препишат на борбата цели кои таа никогаш ги немаше. Во самата Македонија, речиси, целиот пропаганден апарат (грчки учители, свештеници, митрополити и др.) се стави на страната на режимот со што истиот се објави против угнетениот народ. И токму таквиот однос на грчката пропаганда го натера српскиот конзул во Битола во еден извештај до својата влада да ги напише и следниве карактеристични зборови: „Има еден момент во Крушевското прашање кој е сигурен и јас го спомнувам со чувство на

големо задоволство што го имам како Словен. Имено, се придружувам кон задоволството на овдешната словенска група дека крушевските востаници подолго време издржаа во борбите со турската војска отколку грчката војска во време на последната турско-грчка војна (1897). Ова ми е дотолку помило што Грците стануваа сè поодвратни со своите измеѓарски услуги на Турците...“.

Ваквата балканска констелација на интереси и стремежи исто така, на свој начин придонесе за неуспехот на востанието.

Познато е дека секој народ, кој се дига за слобода, е изложен на репресалии и тортура. Меѓутоа тоа што се случи со македонскиот народ како да ги мина рамките на „нормалното“ и се претворија во геноцид.

Жестокиот терор беше прогласен како најефикасно средство за задушјување на востанието. Трагичната положба во која се најде пред сè невиното население, српскиот конзул во Битола ја опиша со следниве зборови: „...Податоците што ги имаме покажуваат дека со план се работи, не за задушјување на Востанието, не за уништување на четите комитски — на овие, вакви какви што се сега, никогаш не ќе може да им се нанесе удар — туку за уништување на словенското население...“.

Илинденското востание е најкрупен настан во историјата на Македонија до Втората светска војна. Иако не беше општо, таму каде што беше дигнато беше масовно и организирано и раководено од Македонската револуционерна организација. Тоа беше народно востание зашто во него учествуваше целиот наш народ, речиси целото христијанско угнетено население.

Илинденската револуција претставува пресвртница во историскиот процес на развитокот на македонската нација. Прогласувајќи го автономниот принцип како самоцел, воспитувајќи ги масите во името на тој принцип, негувајќи ја и огорчено бранејќи ја автономноста на движењето, често и со силата на своето оружје, на кусо речено водејќи битка на сите фронтови, против сите непријатели на македонската посебност, особено против великобугарскиот врховизам, поведувајќи ги масите во вооружено востание за извојување на сопствена државност, Македонската револуционерна организација во чии состав се бореа и македонските социјалисти, објективно придонесуваше за зацврстување на македонската национална свест.

Илинден не победи, но тој со сета своја трагика и порака ќе биде втиснат длабоко во душата на македонските луѓе за подоцна, во поделбата на земјата, во деновите на тешки искушенија, страдања и борби да зрачи врз новите генерации, врз идните македонски револуционери. А положбата во која се најде македонскиот народ, како и сето хумано и прогресивно во неговата националноослободителна борба, водеше кон еден втор Илинден „Македонија го има својот прв Илинден проследен од

кржави денови на пораз и на тешки страдања во текот на четврт век. Таа ќе го има и својот втор Илинден но веќе при идната нова и сигурна епоха на блиски победи и ослободување. Овој втор Илинден е близок, тој доаѓа..." самоуверено извикува Димо Хаџи Димов шеснаесет години пред доаѓањето на вториот Илинден.

*

Дојде и вториот Илинден, но тој го надрасна и битно се разликуваше од првиот — и по целите кои си ги постави и по авангардата што го раководеше. Револуцијата од 1941 до 1944 се изведуваше во една сосема нова епоха и во сосема по-други услови од оние во 1903 година. Сега борбата за национално и класно ослободување на нашиот народ беше раководена од пролетерската партија, на чие чело стоеше и стои генијалниот и легендарен водач Тито, која со својата идеолошка изграденост и монолитност, со својата правилна тактика и стратегија и по националното прашање беше сигурна гаранција за дефинитивната победа. За разлика од 1903, во 1941 година Македонецот во овој дел на Македонија во бој тргна не осаман и изолиран туку со верни сојузници во лицето на сите југословенски народи и народности. Прашањето за сојузници, тоа кардинално прашање на секоја револуција, беше, дефинитивно решено.

Револуцијата на македонскиот народ во 1941—1944 година на разни начини и со бројни обележја, спонтано и ненаметливо перманентно ја истакнуваше родственоста со Илинден 1903. Преку имињата на партизанските одреди, историските документи и слично, преку учеството на стари Илинденци, традицијата на Илинден беше редовно присутна, а изборот на Илинден 1944 како ден на прогласувањето на македонската државност — тој вековен идеал на овој угнетуван и понижуван народ, претставува најдостојна признателност кон делото на Илинден 1903, најдостојна благодарност на македонската победоносна револуционерна генерација кон онаа од Илинден 1903 која ја почна револуцијата но немаше сили, можности и услови да ѝ даде победоносен крај.